

Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej 16
ISSN 1898-4215; e-ISSN 2544-3143
Copyright © by Tetiana Trofymenko
Creative Commons: Uznanie Autorstwa 3.0 Polska (CC BY 3.0 PL)
<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/>
<https://doi.org/10.31338/2544-3143.si.2023-16.5>

Tetiana Trofymenko

Charkowskie Stowarzyszenie Historyczno-Filologiczne, Ukraina

tano4ka@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8852-587X>

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО 2022: РЕЦЕПЦІЯ ВІЙНИ

Modern Ukrainian Prose after 24 February 2022: Reception of the War

Abstract

The article analyses Ukrainian prose works published after the Russian aggression against Ukraine on 24 February 2022. Generally, the newest Ukrainian prose gravitates more towards the non-fiction genre framework. It is represented by numerous anthologies, mainly with pieces by famous writers, literary critics, and public figures. The authors record personal experiences and reflect on the history of the Russian-Ukrainian confrontation in historical retrospect. Today, the non-fiction format is more popular because it allows essayists to talk about painful topics from a more moderate position and broadcast the situation of Ukrainians to the international community through the mobile genre of short journalistic prose. At the same time, the revaluation of values experienced currently by millions of Ukrainians is manifested in the tendency to cancel everything Russian, which affects the course of the literary process and the distribution of roles among its players, as well as causes the appearance of texts whose style is dominated by hatred of the enemy of the occupier.

Keywords: modern Ukrainian literature, war, fiction, non-fiction, cancel culture, essay

Від початку російсько-української війни 2014 року в сучасній українській літературі з'явилася чимала кількість творів, так чи інакше пов'язаних із цією темою. Серед найбільш відомих художніх прозових текстів можна назвати романи *Доця* Горіха Зерня, *Аеропорт* Сергія Лойка, *Інтернат* Сергія Жадана, *Сірі бджоли* Андрія Куркова, *Сліди на дорозі* Валерія Ананьєва-Маркуса, *Позивний Бандерас* Сергія Дзюби та Артемія Кірсанова, 2014 Владислава Івченка, *Мозамбик Сайгона* (Сергія Лещенка) та *Мартина Бреста*, *Цуцик* Віталія Запеки, *Гловайськ* Євгена Положія, *Маріупольський процес* Галини Вдовиченко, *За спиною* Гаськи Шиян, *Точка нуль* Артема Чеха; малу прозу Сайгона, Івченка, Бреста, Валерія Пузіка, Бориса Гуменюка, Наталії Ворожбит та багато інших творів. Серед авторів маємо як представників „професійної письменницької спільноти”, так і тих, хто дебютував із текстами, що постали безпосередньо під впливом воєнних подій, військовослужбовців, які змальовують власний фронтний досвід (щодо них найчастіше використовують визначення „автори-комбатанти”); тексти належать до різних жанрів і розраховані на різну читацьку аудиторію.

Після повномасштабного вторгнення війська Російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року літературні процеси в країні були поставлені на дуже коротку паузу та відновилися вже в перші місяці „гарячої фази” війни з такою інтенсивністю, що до цієї статті, яка має на меті аналіз української прози після 24 лютого 2022 року, було неможливо включити всі опубліковані в цей період видання. Важливим завданням при огляді книжок стане виокремлення головних тенденцій літературного процесу, на якому безпосередньо позначився вплив воєнних подій, а також переоцінки цінностей, що відбувається зараз в українському суспільстві.

Думаю, не помилюся, якщо скажу, що найпомітнішою книжкою „після 24” став „великий есей” Оксани Забужко *Найдовша подорож*, який вона написала, опинившись за кордоном напередодні 24 лютого 2022 року. Передмова до видання містить неодноразово озвучувану авторкою історію про „жінку з валізкою” – письменницю в мандрах, місією якої є доносити правду про російсько-українську війну міжнародній спільноті. Книжка, яка писалася спеціально „на експорт”, активно перекладається іноземними мовами та розповідає у сконденсованій версії історію не десятилітньої, а тридцяти- та трьохсотлітньої війни, про яку Оксана Забужко не втомлю-

валася говорити задовго до початку гарячої фази. Утім, слід віддати авторці належне: у *Найдовшій подорожі* відсутній меседж „я ж попереджала”, натомість наскрізним мотивом проходить гордість за український народ, чия воля до незалежності та здатність самоорганізовуватися протиставляється російській рабській зомбованості:

...На якомусь так і не вирахованому ні істориками, ні соціологами числовому рубежі, за якимсь, так і не відкритим людиною (і слава Богу!), законом „соціальної фізики” людська маса переходить в інший „агрегатний стан”, той, що його Сйтс описав своєю славетною формулою „a terrible beauty is born”, – і починає діяти злагоджено, як єдиний організм: як жива істота з власною волею. І на позір звичайний рядок із Конституції України – „носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ” (стаття 5) – зненацька наливається вулканічним, розжареним сенсом. І звучить як військова присяга¹.

Оксана Забужко аналізує план російського президента Путіна за тими одіозними „чекістськими методичками”, які частина української інтелігенції тривалий час уважала документами давно минулих часів і примітивною „лякалкою” параноїдальних патріотів, доходючи висновку, що „наша війна з Росією не *почалась* 2014 року. 2014 року Путін зібравсь її *закінчувати*”². Тяглість практик російських спецслужб від московської „опріччини” Івана Грозного через петербурзьку „охранку” і далі – ЧК-ГПУ-НКВД-МГБ-КГБ-ФСБ – виявляється незаперечною, а в наш час „збагаченою” новим амбітним задумом – створити постмодерну диктатуру спецслужб і замінити „шелеповивертальну нудоту партзборів і політзанять куди більш дієвим «опіумом для народу»: нестримним і тотальним шоу-бізнесом власного виробу, «диктатурою телевізора»³. Видається, що ця технологія справді була напрочуд ефективною на пострадянському просторі, адже втримувала мільйони громадян України в полі впливу Росії десятиліття по розпаді СРСР: „В окуповане інформполе легко вкидалися й підтримувалися фейки, націлені, слідом за інформаційною, на цілком уже реальну «федералізацію» – на поділ України”⁴. До цих фейків, поширюваних від 1990-х до початку 2000-х, авторка відносить популярні

¹ О. Забужко, *Найдовша подорож*, Київ 2022, с. 57–58.

² *Ibidem*, с. 79.

³ *Ibidem*, с. 86.

⁴ *Ibidem*, с. 100.

стереотипи про „розкол” України на непримиренно-антагоністичні „Східну” і „Західну”, „проросійську” і „просєвропейську”, що служило обґрунтуванням початку міфічної „громадянської війни” між громадянами однієї держави: „...Все було цим разом старанно приготовлено для кривавого демонтажу країни... Навіть сухпайки для російських «миротворців» було заготовлено в цілком промислових кількостях: у лютому 2022 р. росіяни з ними й увійшли в Україну – випущеними в 2014-му з терміном придатності «1 рік»»⁵. Майдан 2014 став для Путіна „програлим бліцкригом”, а 2022 відтак є спробою реваншу для божевільного диктатора з ображеними амбіціями. Реваншу, що нашттовхнувся на український спротив, здивувавши цим цілий світ.

Однак ж рівень свідомості колективного Заходу Забужко оцінює не надто високо, проводячи паралель із розладами короткочасної пам’яті, адже, не встигає минути ейфорія від відкриття того, що „українці це доросла нація! в них є громадянське суспільство! вони готові боротися за свою свободу!”, як „усі експертні погляди знов, мов прив’язані, звертаються на Москву й починається злива бадьорих прогнозів у душі «раз українці змогли, значить, і в росіян скоро вийде»»⁶. Наполегливі сподівання на появу антивоєнних протестів, узагалі будь-яких ознак демократичного громадянського суспільства в Росії є абсолютно марними – звідси походить активний рух „кенселінгу” усього російського, що охопив від 24 лютого 2022 року всі царини української культури. Відповідальність за війну безглуздо покладати лише на Путіна – варто усвідомити колективну відповідальність росіян за ті злочини, що кояться зараз на території України. Про це, до речі, говорить і представник середовища письменників-комбатантів Сайгон (Сергій Лещенко), який зараз перебуває на фронті: „По мені не Путін стріляє, там 140 мільйонів путіних”⁷.

В оптиці 300-літньої війни у книжці Оксани Забужко навіть історичні поразки українців видаються перемогами, адже проєкція на сучасність виразно демонструє: „...Досить сказати, що якби ми дійсно не мали в модерній історії свого власного політичного класу, то летіли б сьогодні російські ракети на нас із Білорусі, а від нас – на Литву, Польщу і далі:

⁵ Ibidem, с. 109.

⁶ Ibidem, с. 130.

⁷ Сайгон, *Війна в Україні не закінчиться в 2023 році*, https://www.youtube.com/watch?v=jzn_ns9SEN4 [доступ: 05.03.2023].

всюди, куди з Москви звелють...”⁸. Непрогнозований фінал війни, яка триває, у будь-якому разі не перекреслить головного, що українці довели як усьому світові, так і (насамперед!) самим собі: слова з національного гімну „душу й тіло ми положим за нашу свободу” є не просто словами. „Три століття підновлюваний-перемальований «фасад» [Російської держави. – Т. Т.] 24 лютого 2022 р. – впав, виявившись блефом. Росія скінчилося”⁹, – резюмує Оксана Забужко.

Найдовша подорож Оксани Забужко була першим „персональним” текстом non-fiction, який відрефлексує події російсько-української війни після початку повномасштабного вторгнення, що закономірно з огляду на першорядну роль письменниці не лише в сучасній українській літературі, але й у суспільно-політичному житті країни загалом. Поза тим з’явилася книжка журналістки Ольги Карі *Життя посеред життя* – невеликий за обсягом текст про перші місяці 2022 року, доволі інтимний і емоційний, написаний із позиції жінки, яка не переживає трагічних утрат, але глибоко аналізує та відчуває все, що відбувається довкола. Найновіше видання цього плану – *Позивний для Йова. Хроніки вторгнення* Олександра Михеда, що містить не лише розповіді автора про власну родину (Олександр із дружиною на момент 24 лютого мешкали в Гостомелі, а його батьки – у Бучі), а й інтерв’ю з кіборгом Євгеном Терещенком, журналістом Євгеном Спіріним, художницею Ларою Яковенко, літературознавицею Тетяною Михед (матір’ю автора) та „уламки хроніки” воєнних злочинів, які коїли росіяни на окупованих територіях.

Поряд із тим, у сегменті non-fiction протягом 2022 року з’явилася значна кількість видань колективного, антологічного жанру. Тексти тут балансують між документальністю та художністю, фіксують не тільки факти, але насамперед емоції та переживання людей, життя яких змінила війна, і розраховані на різну аудиторію.

Найуніверсальнішим видається невеликий за обсягом *Словник війни*, укладений поетом і перекладачем Остапом Сливинським, де розповіді очевидців (їхні прізвища не називаються, тільки імена та місце походження) розташовані за алфавітом і становлять собою максимально короткі, прості життєві історії, позбавлені ідеологічного навантаження, які, утім, справляють сильний емпатичний вплив.

⁸ О. Забужко, *Найдовша подорож*, *op. cit.*, с. 139.

⁹ *Ibidem*, с. 151.

Наприклад, „Г – грім”:

Катерина, Київ.

Коли все почалося, у нас з’явилася нова гра, – каже жінка з Харкова, гойдаючи на гойдалці трирічну доню.

Яка?

Коли чуєш грім – біжи в підвал. Менший подобається. А старший не розуміє, чому раніше ми від грому не ховалися¹⁰.

Серед нараторів *Словника війни* є й відомі письменники чи діячі культури, але їхні імена приховані за принципом анонімності. Натомість антологія *Війна 2022* має „зірковий склад”: Юрій Андрухович, Сергій Жадан, Юрій Винничук, Любка Дереш, Лариса Денисенко, Ірина Цілик, Андрій Любка, Катерина Бабкіна та багато інших (окрім есеїв, видання містить і „поетичну” частину, що також включає тексти знаних авторів). Ця антологія більша за обсягом, її читання може бути ускладнене різноманітністю поданого матеріалу. Тут уміщено, наприклад, фейсбуківі записи Сергія Жадана, об’єднані під назвою *Над містом майорять наші прапори* (ці тексти письменника вже вийшли книжкою в перекладі німецькою мовою *Himmel über Charkiw: Nachrichten vom Überleben im Krieg (Небо над Харковом: Новини про переживання війни)*); волонтерський *Щоденник надії* літературознавиці й критикині Богдани Романцової, що працювала на Львівському вокзалі в перші місяці повномасштабного вторгнення; щоденник військовослужбовця-новобранця письменника Артема Чапая *Тут немає гучних фраз* – із пронизливими „розмишлізмами з нічного наряду” та дуже влучними замальовками з натури, у яких підкреслено світоглядне розшарування українського суспільства, що долається в екстремальних умовах війни:

У перший день забрали з села незнайомого чоловіка, у якого ми перед тим обідали. Стало зразу ясно, що патріотизм – це слова, але життя зазвичай мусить віддавати простий народ, а привілейовані (як я і більшість знайомих) переважно віддєлаються інформаційним фронтом. ...Зрештою, в цій сюрній подвійній реальності я роздаю коментарі BBC та National Public Radio з казарми. Просили тільки не балакати по-англійськи надворі, бо „хтось подумас, що тут база НАТО і нам прилетить ракета”. Щоб це не звучало надто пафосно,

¹⁰ *Словник війни*, укладач Остап Сливинський, Харків 2023, с. 65.

зазначу, що я випадково потрапив у підрозділ, де шанси загинути статистично не набагато більші, ніж у цивільних навколо. А щоб не здавалося схожим на лівацьку пропаганду, зазначу, що внезапно мій найліпший армійський приятель – запеклий „свободівець”. Правда, я тільки слухаю, трохи м’яко сперечаюсь і своїх поглядів не видаю¹¹.

М’якій іронічності Артема Чапая протистоїть агресивна відвертість Артема Чеха, який проходить через випробування війною вже вдруге (його книжка *Точка нуль*, видана 2017 року, здобула низку українських літературних нагород, а 2019 року автор став лауреатом Літературної премії імені Джозефа Конрада-Коженювського, заснованої Польським інститутом у Києві). Автор не приховує свого суто людського розчарування і страху від перспективи повернення на фронт, і не героїзує загальної ситуації: „Ти ж був упевнений, що в 16–17-му роках усе закінчиться, про все домовляться. Відбудуємо Донбас, відгодуємо недогодованих, відмиємо брудних, простимо, пробачимо, кого варто. Розстріляємо винних. Хуй”¹².

Рецепцію війни суспільством (надто західними демократіями) Чех оцінює з відчутним сарказмом, апелюючи при цьому до вірша радянського поета Іллі Еренбурга *Убей* (1942):

Попри рупорну риторичку і кондовий пропагандистський стрижень, цей текст співзвучний із настроями більшості українців. Колись навіть уявити не міг, що мало бути в душі людини, аби написати це. Убий німця! Убий! Що ж... тепер ми знаємо, як це – ненавидіти по-справжньому. ...Це так страшно і так сильно, що на жодній панельній дискусії від лівуватих організаторів не проговорити це, не заговорити й не виговорити. Що ви відчували, коли вбивали? Спробуємо через призму культурних ініціатив пропрацювати ваші травми й вийти на широкий шлях діалогу і примирення. Гонорар чотириста євро вас влаштує? Тут „убий” – про виживання. Про тваринне. Про люте, про оголене. Про те, чого не мало б бути, але чомусь є. Про те, що варто було б залишити в минулому, про яке ми так любимо читати у своїх затишних постелях. Любили читати. І так, гонорар чотириста євро мене влаштує¹³.

¹¹ *Війна 2022. Щоденники, есеї, поезія*, упорядник Володимир Рафесенко, Львів–Варшава 2022, с. 82.

¹² *Ibidem*, с. 86.

¹³ *Ibidem*, с. 87.

Гострота викладу відзначає й тексти збірки, назва якої промовляє сама за себе: *ЙБН БЛДР РСН*. Принципово нецензурована, позбавлена толеранційних реверансів щодо представників народу-агресора, ця антологія включає твори більш і менш відомих авторів, яких об'єднує одне – ненависть до окупантів. Акумуляована в есеях, оповіданнях чи віршах, ця енергія ненависті найбільше відповідає переживанням більшої частини українців, що втрачають життя, близьких і рідних, здоров'я, житло та майно в ході цієї війни. Ненависть же стає об'єднувачим фактором для тих, хто раніше, можливо, перебували у різних соціальних групах, мали відмінні політичні погляди чи культурні вподобання, але зараз стали однодумцями у ставленні до росіян.

Віктор Янкевич, ще один український письменник, який перебуває у війську, в есеї, однойменному з назвою збірки, докладно передає почуття українців, що охоплюють їх лише від одного читання щоденної стрічки новин. Важлива деталь – письменник-артилерист, він має можливість дієво каналізувати свою ненависть:

Ми воюємо не з людьми. З істотами, які прийшли просто знищити нас. Знищити Україну і все, що робить нас українцями. Віру, культуру, релігію, мову. Можливо, якби в наших ворогів було хоч щось людське, цей напис [„діти” біля будівлі Маріупольського драматичного театру, знищеного росіянами разом із людьми, які там переховувалися. – Т. Т.] допоміг би. Але ні. Не допоміг. Нашої ненависті недостатньо. ...Гортаю далі. Окупанти вбили чоловіка і згвалтували дружину на очах маленького сина. Нелюди. Суки. Виродки. Бажання, щоб всі вони здохли, стає настільки сильним, що пальці, які стискають телефон, синіють. Очі наливаються кров'ю. Я не бачу цього. Я знаю. Ще кілька картинок з трупами на вулицях, в будинках, під парканом, на подвір'ї. Не витримаю. Вимикаю телефон. Здається, обстріл закінчився. Тепер наша черга палити окупантів¹⁴.

Утім, більшості non-fiction видань аналізованої тематики не властиві крайні вияви ненависті та використання обсценної лексики, адже вони заздалегідь орієнтовані на інтелектуальну аудиторію, у тому числі закордонну. Ще одним виданням цього плану є антологія *Воєнний стан* із передмовою головнокомандувача Збройних сил України Валерія Залужного. Вона включає есеї 50 авторів – відомих письменників, літературознавців, громадських діячів (тексти, створені в рамках проєкту, опубліковані на

¹⁴ *ЙБН БЛДР РСН*, Київ 2022, с. 74.

сайті *Tyktor.media*). В антології здебільшого йдеться про особисті досвіди авторів, наприклад, про емоції жінки й матері, яка прийняла рішення повертатися в Україну, а не залишитися з дитиною в безпечній Європі. Про це пише в есеї *Раз, два, три* письменниця й режисерка Ірина Цілик, наголошуючи на тому, що не варто знецінювати рішення інших, навіть якщо вони видаються тобі нелогічними чи навіть злочинними:

...Усі ми такі різні, маємо цілком неспівставні випробування, неоднакові болюві пороги й емоційні реакції: те, що одного загартує, іншого надломить або й безжально зламає йому хребта. Тому слухайте, давайте обережніше. Ви нічого насправді про мене не знаєте, а я нічого не знаю про вас. Ну, може, знаємо щось, та зазвичай це верхівка айсберга. Тож будьмо теплішими одне до одного, аби грудя льоду, болю, нічних гризот і непрожаного крику хоч трохи підтанула. Надто легко тепер скривдити іншу людину необережним рухом, питанням, поглядом. А значить, затамуйте подих, порахуйте до трьох і не спитайте мене, ні, не спитайте, чому я із сином залишилася в Києві під час війни¹⁵.

Вражає есеї Олега Коцарева, який повернувся у свою квартиру в Бучі після звільнення міста від окупантів та намагається збагнути, ким були ті істоти, які гвалтовно вдерлися в життя мирних людей:

У моїй квартирі жили окупанти. Я обережно пересуваюся нею (сапери придуть пізніше). Ось ліжко, застелене на двох людей, ось друге, теж на двох. Спали не на нашій постелі – принесли сусідську. Хтось із росіян спав під ковдрою кольорів американського прапора. Хтось лишив на подушці український віночок. Розбили молотком радіо. Дещо поцупили. Вийняли вхідні двері... Засіяли все недоїдками. Лишили частину пайка, зокрема „Салдез”, „салфетки дезинфікуючі” (стиль!). Забули ножа. Погортали українські книжки (зокрема, мої вірші). Цікаво, хто вони були? Буряти, які поміж українців зажили тепер чорної слави? Чимало мешканців Бучі переконані: найбільші звірства на Яблунці (район, де було особливо багато вбивств і знущань із цивільних) є справою рук саме бурятів. Чеченці-кадіровці? Кажуть, їхній блокпост був зовсім недалеко. „Просто росіяни” з якої-небудь Ніжегородської області? Громадяни РФ з українськими прізвищами, а може, навіть з українським акцентом, із Курщини чи Кубані?¹⁶

¹⁵ І. Цілик, *Раз, два, три*, <https://tyktor.media/fiction/esej-iryny-tsilyk/> [доступ: 05.03.2023].

¹⁶ О. Коцарев, *Буча. Спроба ремонту нормальності*, <https://tyktor.media/fiction/bucha/> [доступ: 05.03.2023].

Роздумаю про природу війни та покарання воєнних злочинців присвячено есей в'язня російського концтабору Станіслава Асеєва *Зло мусить мати ім'я*. До проблеми автор підходить у біблійних категоріях, указуючи на те, що в традиції екзорцизму „здобуття влади над злим духом передовсім пов'язане зі знанням конкретного імені демона, а не лише з відповідним обрядом”¹⁷. Для Асеєва ці слова не є абстракцією, оскільки він розуміє їх у суто юридичному сенсі: росіяни, котрі коять зараз злочини на території України, мусять бути названі поіменно та покарані. Саме це стало метою організації, що має на меті пошук воєнних злочинців: „Створивши *Justice Initiative Fund*, ми призначили винагороду за кожного ідентифікованого ката, який отримав офіційну підозру в порушенні законів і звичаїв війни”¹⁸. На сучасність спроектовано тут і іншу максиму Старого Заповіту – „око за око, зуб за зуб”, що починає працювати там, де не можуть норми міжнародного права, – і дієвість цієї парадигми підтверджена досвідом євреїв, що пережили Голокост: „...Після газових камер і крематоріїв Другої світової вони зрозуміли, що справедливість для них виходить за межі міжнародних інституцій. У питанні пошуку воєнних нацистських злочинців Ізраїль цілковито задіяв Старий Заповіт – і створив Моссад”¹⁹.

Поза межі особистого досвіду автора виводять читача лише окремі есеї, наприклад текст письменниці й правозахисниці Лариси Денисенко, яка пише про вчительку української мови з тимчасово окупованої території, котрій удалося врятуватися та виїхати за кордон, але її родина далі перебуває в небезпеці. Авторка наголошує, що сценарій дій росіян є типовим і відтворює практику гітлерівців під час II Світової війни:

...Обшук, попередня розмова, перевірка телефонів (усіх членів родини), затримання, клітка, катівня, погрози (звалтування, відвезення на лінію фронту, знущання над близькими, викрадання дітей і літніх родичів), схиляння до співпраці, запроторення в умисне утворені буцегарні з жажливими умовами. ... Єдине, що створюють окупанти на захоплених територіях, – це катівні. Катівні, де тортур зазнають учителі. Як тут не згадати Януша Корчака? Чи можна було це уваяти на території Європи у XXI сторіччі? Цю бридку, страшну та огидну

---

¹⁷ С. Асеєв, *Зло мусить мати ім'я*, <https://tyktor.media/fiction/zlo-musyt-maty-imia/> [доступ: 05.03.2023].

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

Другу світову війну, яку принесли на територію незалежної європейської країни росіяни?²⁰

Попри те, що міркування авторів-інтелектуалів на тему війни є важливими й актуальними, як і пережиті ними досвіди, значущими видаються також реальні життєві історії „простих людей”, не письменників чи лідерів думок, – тих, хто перебував в окупації, продовжує жити в умовах постійних обстрілів, виїхав за кордон тощо. Фіксація цих сюжетів теж мала би стати справою сучасного українського non-fiction, насамперед репортажистики (прикладом є видана проєктом *Ukrainer* збірка репортажів Богдана Логвиненка *Деокупація. Історії опору українців. 2022*), але й есеїстики також.

Власне, із цим пов’язаний показовий кейс книжки під назвою *Плахта*, упорядкованої письменницею Іриною Говорухою (на сьогодні видано дві частини, присвячені Півночі та Київщині, а також Півдню та Сходу України). Матеріалом для видання стали зібрані авторкою сотні інтерв’ю громадян, які пережили окупацію. Книжка зустріла доволі гостру реакцію українських читачів у соціальних мережах, оскільки письменниця одночасно з початком піар-компанії видання на своїй фейсбук-сторінці розповіла про утиски російськомовних тимчасово переселених осіб у Львові, що було розцінено як типово пропагандистський фейк на кшталт „розіп’ятих хлопчиків у трусиках”. Іншим закидом стало те, що *Плахту* видано і українською, і російською мовами, і те, що сама Говоруха досі була російськомовною письменницею та авторкою романів невисокого художнього рівня, адресованих масовій аудиторії. Подібний випадок мав місце дещо раніше 2022 року, коли видавництво „Клуб сімейного дозвілля” та авторка Дарина Гнатко анонсували вихід друком роману під назвою *Буча* – художнього твору, обкладинка якого нагадала реальні фото жіночої руки з червоним манікюром (автор знімка фотограф *Reuters* Зохра Бонсемра). Спробу написати про трагедію окупованого міста читачами та лідерами думок було розцінено як спекуляцію на болючій темі²¹. Зокрема,

---

²⁰ Л. Денисенко, *Бути вчителькою в окупації*, <https://tyktor.media/fiction/esej-larysy-denyisenko/> [доступ: 05.03.2023].

²¹ Прикметно, що подібне обговорення спровокувала й поява трейлеру художнього фільму *Буча* (продюсер і сценарист Олександр Щур, режисер Станіслав Тіунов), в основу якого покладена реальна історія про те, як волонтер Костянтин Гадаускас, громадянин Казахстану, що отримав політичний притулок в Україні, урятував 203 місцевих мешкан-

письменник і автор популярного ютуб-каналу „Твоя підпільна гуманітарка” Остап Українець у дописі на своїй фейсбук-сторінці звинуватив видавництво у „танцях на кістках”, а Дарину Гнатко назвав українофобкою, спираючись на її попередні твори (утім, не підкріплюючи цього твердження ілюстраціями з текстів бодай кількох романів письменниці, котра на сьогодні є „золотою авторкою” в рейтингу, заснованому конкурсом „Коронація слова”, – це означає, що її книжки було видано сукупним накладом понад 100 тисяч примірників). Прикметно, що читачі, які відмовляли Дарині Гнатко у праві писати про трагедію Бучі, мотивували це тим, що сама авторка не була в окупації та не опитувала очевидців. У випадку ж із Іриною Говорухою правдивість свідчень, що увійшли до *Плахти*, підважувалася репутацією письменниці, яка, мовляв, не гідна довіри через свої вигадки про переслідування російськомовних громадян України. В обох кейсах підкреслювався низький рівень письменницького обдарування авторок, які здатні нібито лише на те, щоб створювати ширпотребні жовті романи для пересічного читача; кон’юнктурність (авторки швидко зорієнтувалися, зрозумівши, що „війна продає”); брак виразної патріотичної позиції. У результаті хайпу в соцмережах видавництво „Клуб сімейного дозвілля” зняло з друку роман Дарини Гнатко, вибачившись перед читачами за те, що „зачепили ті незагоєні рани та шрами, які сьогодні завдають усім нам нестерпного болю”.

Усе це очевидно свідчить про декілька важливих моментів функціонування українського літературного дискурсу в період повномасштабної війни, насамперед – про зростання впливу проактивних громадян, які формують читацьку спільноту, чії думки здатні впливати на видавничу політику та навіть розподіл ролей серед гравців літературного поля.

ців. Українська кіноакадемія виступила з заявою про те, що зйомка подібних фільмів є неприпустимою, адже „тема подій війни Росії проти України потребує максимально делікатного підходу. Зображення трагічних подій в ігрових фільмах у той час, поки триває війна, тягне за собою ризик кон’юнктурного використання трагедії, що ми вважаємо неприйнятним”. У подібному дусі висловилася й ортоглядка Лена Чиченіна: „Ще усі тіла не ідентифікували, а ми вже знімаємо. Але не це найгірше. Фільмують це режисер і продюсер, які раніше подарували нам комедію *Побачення у Vegas* чи *Продюсер*. [...] І ось, ці панове чомусь вирішили взятися за таку неймовірно складну та делікатну тему. При тому, що у майже всіх режисерів нині стоїть на ній ембарго. Знімаємо лише документалістику, а з ігровим чекаємо, ще дуже рано...” (цитуюмо за: *Українська кіноакадемія закликала до дискусії через зйомки ігрового фільму Буча*, <https://suspihne.media/282456-ukrainska-kinoakademia-zaklikala-do-diskusii-cerez-zjomki-igrovogo-filmu-buca/> [доступ: 05.03.2023]).

Скажімо, позиції патріарха сучасної української літератури Юрія Андруховича сильно похитнулися після того, як у вересні 2022 року на літературному фестивалі в норвезькому місті Молде він узяв участь у дискусії з російським письменником-емігрантом Міхаїлом Шишкіним. В умовах рішучого несприйняття російської культури, як і всього російського загалом, частина читацької аудиторії розцінила цей жест літературного метра як спробу колаборації з окупантом, відкидаючи всі попередні заслуги Юрія Андруховича та його очевидну проукраїнську позицію²².

Кейси Дарини Гнатко та Ірини Говорухи засвідчують не лише готовність і бажання читачів впливати на літературний процес, беручи на себе функцію інституту репутації, але й демонструють існування певного вогну довіри, яким наділені лише певні автори чи авторки, що їм делегується право писати на суспільно значущі теми, насамперед тему війни. Про чисельність кола цих авторів свідчать розглянуті в цій статті антології, та все ж саме існування такого „кола обраних” натякає на можливість цензури чи певних обмежень. Такі обмеження не мали би діяти в демократичному суспільстві, де функціонування книжкового ринку регулюється читацьким запитом і кількістю проданих накладів, однак „закони воєнного часу” роблять їхнє існування якщо не виправданим, то зрозумілим. До речі, із читацьким запитом у „заценселених” авторок проблем немає: і Дарина Гнатко, і Ірина Говоруха є популярними письменницями, чії твори добре продаються, однак їхні читачі не належать до проактивної патріотичної спільноти, здатної впливати на перебіг літпроцесу. Складнішою є ситуація з Юрієм Андруховичем, чия аудиторія до цієї спільноти якраз належить і тому частково пережила розчарування у своєму улюбленому письменникові, а частково лишилася йому вірною та виступила на захист²³.

---

²² Більше з цього приводу тут: *Андрухович у Норвегії поговорив із російським письменником: як відреагували українці*, <https://suspilne.media/279996-andruhovic-u-norvegii-pogovoriv-iz-rosijskim-pismennikom-ak-vidreaguvali-ukrainci/> [доступ: 05.03.2023].

²³ До останніх належить, скажімо, відомий есеїст Олександр Бойченко, котрий у колонці, написаній на захист Юрія Андруховича, прямо звинувачує його опонентів у „підіграванні” путінській пропаганді та припускає можливість існування „хороших росіян”: „Але якщо ми в цьому праведному процесі доберемося до того, що почнемо вважати ворогами буквально всіх, хто має російське походження, і цькувати кожного, хто з такими «ворогами» – байдуже, з Шишкіним, Цветковим чи, скажімо, Померанцевим – іде на якісь контакти, то це і виявиться найбільшою перемогою Путіна в Україні, бо доведе, що, називаючи українців нацистами, він мовби заздалегідь мав рацію і зумів-таки допровадити нас

Ця обставина приводить нас до ще одного важливого моменту, про який варто завжди пам'ятати, аналізуючи літературне життя сучасної України: жодної монолітної масової читацької аудиторії тут не існує. Натомість маємо достатньо велику кількість окремих читацьких сегментів, часто з кардинально різними художніми вподобаннями, рівнем освіти, політичними поглядами тощо, які практично не перетинаються в культурних полях. Тим фатальнішими виглядають випадкові зіткнення на хвилі чергового хайпу, приміром коли в соцмережах прихильники Дарини Гнатко щиро не розуміють, чому вона українофобка, якщо пише такі чудові тексти про страждання українців та нашу трагічну історію українською мовою.

Наразі важко передбачити, наскільки довго вдасться втримувати тему війни тільки в руках обраного контингенту авторів умовного першого ешелону з умовно бездоганною репутацією. Суттєву роль зіграє те, що поряд із патріотичною існує велика аудиторія „пересічних читачів”, які прагнуть не стільки інтелектуальних рефлексій чи філософської есеїстики, як емоційного, драматичного, простого читива. Ця чисельна група диктуватиме свій запит, адже переживання подій війни є також її досвідом, допомогти осмислити який має насамперед художня література.

Поширеною є думка про те, що художнє осмислення подій війни – це справа більш чи менш далекого майбутнього, тому доки війна триває, краще не братися за цю тему. Якщо врахувати високі вимоги до авторів, які мають право писати про війну, може видатися неймовірним, що українські письменники взагалі мають сміливість писати fiction воєнної тематики. Це доводить нещодавній випадок із романом Катерини Бабкіної *Мам, пам'ятаєш?* (вийшов друком 2023 року в польському видавництві Warstwy): для розгортання дебатів вистачило лише згадки про Бучу в анотації до книжки. Письменницю, яка від початку війни з дитиною перебуває за кордоном, назвали „другою Дариною Гнатко” і висунули, поміж іншими, звинувачення в тому, що вона не мала права писати про окупацію, бо не пережила її. Тим часом у романі ця тема не є центральною: про перебування в Україні побіжно згадує дівчинка-нараторка, яка з сестрою-немовлям на руках виїздить до Відня до свого батька. Загалом книжка Бабкіної дуже терапевтична й добра, не містить сцен жорстокості й насильства, що дозволяє рекомендувати її широкому колу читачів. Такими ж стилістично

до стану свого з колегою Гітлером озвіріння” (О. Бойченко, *Всіх і кожного*, <https://zbruc.eu/node/113103> [доступ: 05.03.2023]).

нейтральними, нетравматичними є й інші художні твори на тему війни: роман *Врятувати березень* Андрія Кокотюхи, у якому головний персонаж рятує родину, що опинилася в тимчасовій окупації в селі на Київщині, а також текст, написаний на межі fiction і nonfiction, автобіографічна *Мандрівка до потойбіччя* Євгена Шишацького з подібним сюжетом (головний персонаж намагається допомогти родині в Маріуполі). Тему жінки, що виїжджає за кордон із дитиною, розкриває в автобіографічній повісті *Ніч була* Світлана Ткаченко, а ширше – проблему українських біженців у характерному для неї іронічному ключі зачіпає у *Драбині* Євгенія Кузнецова, теж підходячи до теми війни помірковано й без надужиття травматичними сценами. Натомість емоційними та натуралістичними є оповідання зі збірки малої прози *Після 24* Владислава Івченка – у чомусь вони наближаються до настрою антології *ЙБН БЛД РСН* і зберігають широкий спектр емоцій, пережитих українцями на початку гарячої фази російсько-української війни: страх, розгубленість, ненависть, бажання помсти та невимовний біль від утрат, наслідки яких позначаються ще не на одному поколінні.

Піднімається тема війни і в дитячій та підлітковій літературі. Наприклад, Олександр Михед написав книжку *Котик, Півник, Шафка* – поштовхом до цього стало фото з руїн будинку в Бородянці на звільненій від окупантів Київщині, на якому зображено шафку з рядочками тарілок і декоративною глиняною фігуркою півня. *Мої вимушені канікули* Катерини Єгорушкіної та *Діти повітряних тривог* Лариси Денисенко в художній формі фіксують досвід дітей, змушених переховуватися під час російських обстрілів та переживати недитячі випробування. Повість *Юна. Війна* Світлани Вертоли розповідає історію кохання підлітків з Іловайська, яких події Революції гідності, а пізніше російська інтервенція розводять по різних життєвих дорогах.

Утім, аналіз художньої прози цього періоду потребує окремого дослідження, тож я наводжу цей перелік винятково для того, аби показати, що автори fiction-літератури не залишаються осторонь процесів, що відбуваються в країні, і, попри певне суспільне упередження, фіксують їх у своїх текстах (зрештою, основою для цих творів стають здебільшого реальні факти воєнної дійсності або автобіографічний матеріал авторів). Надалі художнє засвоєння травматичного досвіду може стати підґрунтям як для появи масової літератури про війну (мелодрам чи пригодницьких текстів насамперед), так і для так званих „великих” романів, що залишаться

в національній літературі. Прикладом другої ситуації може слугувати роман *Доця* Тамари Дуди, що пише під псевдонімом Горіха Зерня. Опублікований 2019 року, цей текст невідомої доти авторки швидко переріс рамки жанрового твору, адже став голосом і маніфестом боротьби сотень тисяч українців, які протистоять російській навалі, і 2022 року здобув найвищу відзнаку в галузі літератури – Національну премію України імені Тараса Шевченка.

Назагал можна сказати, що найновіша українська проза, опублікована після 24 лютого 2022 року, тяжіє більше до жанрових рамок non-fiction і представлена чисельними антологіями, до яких входять тексти відомих письменників, літературознавців, громадських діячів, покликани зафіксувати як особисті досвіди, так і відрефлексувати історію російсько-українського протистояння в історичній ретроспективі. Не-художній формат наразі лишається популярнішим, адже дає можливість говорити про болючі теми з більш поміркованої позиції есеїста та транслювати позицію українців міжнародній спільноті через мобільний жанр короткої публіцистичної прози. Разом із тим, переоцінка цінностей, яку переживають зараз мільйони українців, виявляється в тенденції до кенселінгу всього російського, що впливає на перебіг літературного процесу та розподіл ролей між його гравцями, а також зумовлює появу текстів, стильовою домінантою яких є ненависть до ворога-окупанта. Критерії оцінювання авторів та групування їх залежно від того, хто має право писати на тему війни, часто бувають позбавленими об'єктивності, що закономірно в період великих суспільних трагедій і потрясінь. Очевидно, що формування корпусу української прози безпосередньо залежатиме від перспектив розвитку вітчизняної літератури, для яких визначальним є перебіг російсько-української війни.

References

- Andruhovič u Norvegii pogovoriv iz rosijs'kimpis'mennikom: ak vidreaguvali ukraïnci*, <https://suspilne.media/279996-andruhovic-u-norvegii-pogovoriv-iz-rosijskim-pismennikom-ak-vidreaguvali-ukraïnci/> [dostup: 05.03.2023].
- Asêév S., *Zlo musyt' mati im 'a*, <https://tyktor.media/fiction/zlo-musyt-maty-imia/> [dostup: 05.03.2023].
- Bojčenko O., *Vših ò kožnogo*, <https://zbruc.eu/node/113103> [dostup: 05.03.2023].
- Vijna 2022, šodenniki, eseï, poeziã*, uporâdnik Volodimir Rafêenko, L'viv–Varšava, 2022.
- Voënniï stan*, Černivci 2023.

- Denisenko L., *Buti včitel'kou v okupačii*, <https://tyktor.media/fiction/esej-larysy-deny-senko/> [dostup: 05.03.2023].
- Zabužko O., *Najdovša podorož*, Kiïv 2022.
- ЇBN BLD RSN, Kiïv 2022.
- Kocarev O., *Buča. Sproba remontu normal'nosti*, <https://tyktor.media/fiction/bucha/> [dostup: 05.03.2023].
- Sajgon, *Vijna v Ukraïni ne zakinčit'sâ v 2023 roci*, https://www.youtube.com/watch?v=jzn_ns9SEN4 [dostup: 05.03.2023].
- Slovník vijni*, ukladáč Ostap Slivins'kij, Harkiv 2023.
- Cilik Ī., *Raz, dva, tri*, <https://tyktor.media/fiction/esej-iryny-tsilyk/> [dostup: 05.03.2023].
- Ukraïns'ka kïnoakademïa zaklikala do diskusii čerez zjomki igrovogo fil'mu „Buča”*, <https://suspilne.media/282456-ukrainska-kinoakademia-zaklikala-do-diskusii-cerez-zjomki-igrovogo-filmu-buca/>, [dostup: 05.03.2023].